

2-TOM, 4-SON

SHUKUR XOLMIRZAYEV ASARLARIDA INSON KAMOLITIGA TA'SIR
QILUVCHI OMILLAR

Abdiqahhorov Davlatbek Muzaffar o'g'li

*Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti "Yurisprudensiya" (faoliyat turlari bo'yicha)
ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi.*

Annotatsiya. Shukur Xolmirzayev XX asr o'zbek adabiyotining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan taniqli yozuvchidir. U o'zining yuksak badiiy mahorat bilan yaratilgan betakror nasri bilan o'zbek xalqi ma'naviyatining yuksalishida o'ziga xos o'ringa ega. Maqolada Shukur Xolmirzayevning hikoyachilikdagi badiiy mahorati uning tabiat va inson munosabatlari aks etgan hikoyalari orqali tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Shukur Xolmirzayev, Boysun, Surxon eli, o'zbek, tabiat va inson, hikoya, shafqatsizlik, ijodiy prinsip.

Adabiyot quroli so'z! Aynan so'z orqali hayotni, insonni badiiy talqin qilgan, adabiyot olamida kitobxon mehrini qozongan adib Shukur Xolmirzayevdir. O'zbekiston xalq yozuvchisi, Hamza nomidagi Respublika Davlat mukofoti sovrindori, "Mehnat shuhrati" ordeni sohibi Shukur Xolmirzayev o'zining rang-barang va sermazmun ijodi bilan hozirgi o'zbek adabiyoti taraqqiyotining gullab-yashnashiga, yangi rivojlanish bosqichiga ko'tarishga samarali hissa qo'shgan zabardast adibdir. XX asr o'zbek nasrining 60-70 yillardan keyingi taraqqiyotini bu o'ziga xos yozuvchi ijodisiz tasavvur qilish qiyin. Yozuvchi ijodida tasvir prinsiplarining paydo bo'lishi, shakllanishi, o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishi avvalo adabiyotga olib kirilgan hayot materialining mazmundorligi, rang-barangligi, takrorlanmasligi bilan bog'liqdir. Shukur Xolmirzayev «adabiyotga Surxon koloritini - o'zi tug'ilib o'sgan Boysun tog'larining manzaralarini, surxondaryoliklar hayotini, udumlarini, betakror so'zlash tarzini - dialektini olib kirdi». Bu xususiyat ko'proq yozuvchining milliy - mahalliy koloritga boy bo'lgan hikoyalarda ko'zga tashlanadi. Adib ijodining, xususan, hikoyalarining o'ziga xosligi, betakrorligi ham mana shu sabablardan kelib chiqqan. Yozuvchi ijodining alohida xususiyati shundaki, adib milliy hikoya janrini ustoz Abdulla Qahhordan keyin, yangi, yuqori cho'qqiga ko'tardi. Muallifning " Olis yulduzlar ostida" , " Hayot abadiy" , " Og'ir tosh ko'chsa" , " Bodom qishda gulladi" , " Tog'larga qor tushdi" kabi hikoyalar to'plamining nashr etilishi o'zbek adabiyotining hikoyachilikdagi katta yutug'idir. Shukur Xolmirzayev uslubi haqida adabiyotshunos Ibrohim G'ofurov shunday yozadi: " U shu paytgacha o'zbek adabiyotida qalam tebratib kelayotgan katta - kichik yozuvchilarning birontasiga o'xshamasdi. Uning jumlasidan adabiyotda yangilik, yangi jumla qurilishi, yangi uslub boshlanayotganga o'xshardi, ajabki, o'z ideallariga ham o'xshamasdi u". Shu o'rinda Shukur Xolmirzayevning o'zi "Uslubda

2-TOM, 4-SON

hamma narsa mujassam: dunyoqarashdan tortib, nuqta qo'yishgacha..."-, degan edi. Yozuvchi uslubiga e'tibor qaratadigan bo'lsangiz, sodda, har qanday jimjimadorlikdan xoli. Qahramonlari holatini nihoyatda ixcham, ma'nodor tasvirlaydi. Asarni lo'nda, ohangdor, zamzamali dialoglar asosida qurishni o'z yozuvchilik uslubi darajasiga ko'taradi. Shukur Xolmirzayev ijodi yuzasidan ko'plab maqolalar va tadqiqotlar, jumladan, H.Karimovning «Shukur Xolmirzayev ijodiy portreti» risolasi, akademik B.Nazarovning «Shukur Xolmirzayev» nomli ijodiy portreti yaratilgan. Bundan tashqari yozuvchi hikoyalari haqida U.Normatov, S.Mamajonov, Q.Yo'ldoshev, H.Boltaboev, O.Otaxonov, R.Qo'chqorovlarning, adibning qissalari to'g'risida to'g'risida M.Qo'shjonov, A.Rasulov, M.Olimov romanlari haqida U.Normatov, O.Tog'ae'v, I.G'afurov, S.Sodiqov va boshqa adabiyotshunos olimlarning maqolalari e'lon qilingan. Biroq bu tadqiqot va maqolalarda Sh. Xolmirzayev ijodining ayrim qirralari yoritilgan edi. Shukur Xolmirzayevning hikoyachilikdagi mahorati, badiiy so'z san'ati, tasvir uslubi haqida ilmiy tadqiqot ishlari ham olib borilgan. Jumladan, G.N.Tavaldieva (2001), Sh.Doniyorova (2001) kabi adabiyotshunoslar yozuvchining hikoyachilikdagi o'ziga xos tasvir uslubi, voqyelikni badiiy idrok etish tamoyillari haqida ilmiy xulosalar berganlar. Bundan tashqari, "Shukur Xolmirzayev zamondoshlari xotirasida" (2010) kitobida Shukur Xolmirzayevga zamondosh ko'plab adabiyotshunoslar tomonidan adib mahoratining, yetuklik darajasining o'ziga xos tomonlari haqidagi noyob xotiralari jamlangan. Olim Toshboevning "Abadiy zamondosh" (2018) kitobida yozuvchi asarlarining yozilish tarixi, sababi, yozuvchi shaxsiyati haqida fikr yuritiladi. O'zbek adabiyotida tabiat va inson mavzui alohida yoritilgan asarlar kam uchraydi, ayniqsa, yozuvchi ijodining salmoqli qismi bu mavzuga bag'ishlangan jihat Shukur Xolmirzayevgagina xosdir. Shu jihatdan yozuvchi ijodida tabiat va inson tasvirining badiiy tadqiq etilishi uning ijodining o'ziga xos qirralari haqida ham ilmiy xulosalar berishga imkon beradi. Shukur Xolmirzayev ijodining ma'lum bir qismini tabiat va inson munosabatlarini badiiy tadqiq etishga bag'ishladi. Bu munosabatlar haqida adibni o'zi iqrar tarzida yozgan ushbu so'zlaridan ham anglash mumkin: «Men Boysun rayonida tug'ilganman. Boysun - tog'lik joy. O'n ikki yoshimda o'zim yolg'iz miltiq ko'tarib ovga chiqib ketardim. So'ngra, bu yerda yashirishning hojati yo'q: qaysarroq edim... Lekin bitta narsani yaxshi ko'rardim: masalaning mohiyatini tushunishni» Bu so'zlardan anglashiladiki, 70-yillarning boshlarida, ya'ni ijodiy prinsiplari hali to'la shakllanib ulgurmagan paytda yosh yozuvchi voqyelikni badiiy idrok etish yo'llarini o'rgana boshladi. U inson hayotini, yashash tarzini, abadiy tiriklik maibaini tabiat bilan uyg'unlikda, bog'liqlikda, birlikda deb biladi. Bu xulosaga u hozirgi Surxon elining olis avlod-ajdodi bo'lmish qadimgi baqtriyaliklar hayoti tarzini kuzatish asnosida keladi, bu o'lkaning

2-TOM, 4-SON

ko'hna ibtidoiy xalqlari dastlab tabiatga sig'inishganini, uni ulug' bir ne'mat sifatida qadrlashganini angelaydi. Yomg'ir yog'may qurg'oqchilik bo'lgan paytda ko'kdan yomg'ir tilab qo'shiq aytishlar, bahorning birinchi darakchisi bo'lmish boychechak chiqishi bilan bolalarning uyma-uy yurib xabar berishlari va qariyalarning eson-omon bahorni qarshilaganlari bois ko'zlariga giyohni surib, tavof qilishlari, Navro'z quvonchlari o'sha qadim davrlardan to hozirgacha, ayniqsa, Surxondaryoda saqlanib qolganligi, yozuvchining bolalik xotiralarini ham band etgani sezilib turadi. Yozuvchi bolaligida eshitgan qadimgi afsonalar mazmunida ham inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikda katta ma'no yashiringanini angelaydi: «Momomning Tiniqoy kampir haqida aytgan ertagining mazmunini keyinchalik chaqishga urinib ko'rdim... Shundan keyin mening tabiatga - jonivorlar, parrandalar, hatto yirtqich hayvonlarga ham munosabatim o'zgarib ketib, ularni o'zimga qandaydir qarindosh deb biladigan bo'ldim. Gap shunda ekanki, ibtidoiy odamlar o'zlarini tabiatdan ajratmagan, balki uning bir bo'lagi, uzluksiz bir bo'lagi, deb bilganlar. Shuning uchun ular tabiatdagi har bir giyoh, har bir jonli jonivorda ham til bor, ular ham odamzodga o'xshaydi, deb o'ylaganlar. Shuning uchun hayvonlarning odamlarga yordami yoxud odamlarning hayvonlar bilan do'stligi haqida afsonalar to'qishgan». Sh.Xolmirzayev «Tiniqoyning «ayiq eri» hasratida aytadigan qo'shig'i mazmunida ham insonning tabiatga yaqinligi ifodalanganini ko'radi. Sh.Xolmirzayev jahonning mashhur yozuvchilari qatorida, ularga bo'ylisha oladigan darajada tabiat mavzusida takrorlanmas asarlar yaratdiki, bu yozuvchi ijodining alohida bo'rtib ko'rinib turuvchi bir qirrasidir. Mana shu sababdan ham katga imkoniyati tufayli tabiat qonunlari, hayvonlarning yashash tarzlari, har bir giyohning o'ziga xos xususiyatlari haqida puxta bilimga ega. Bu jihatdan J.London, E.Xeminguey, S.Tompson asarlarining yozuvchi ijodiga ta'siri ham katgadir. Tanqidchi U.Normatov «Zaminda yashaymiz, zaminni o'ylaymiz» maqolasida Sh.Xolmirzayev hikoyalariga xos mazkur xususiyat haqida shunday deydi: «Inson va tabiat munosabati Sh.Xolmirzayev hikoyalarining yetakchi leytmotiviga aylanib qoldi. Shunisi xarakterliki, yozuvchining so'nggi yillarda yaratgan deyarli barcha hikoyalari shu mavzu atrofida aylansa-da, ular bir-birini takrorlamaydi, har gal avtor masalaning yangi qirrasini kashf etadi, yangi xarakter yaratadi, xarakter qalbining yangi tomonini ochadi...». Shu nuqtai nazardan yozuvchining inson va tabiat mavzuidagi hikoyalarini ko'zdan kechirsak, inson xarakterining qanchalar murakkab ekanligi, bu murakkabliklar, uning hatto, tabiatga munosabatlarida ham namoyon bo'lishini kuzatamiz. Chunonchi, «Kulgan bilan kuldirgan» (1972) hikoyasida Shukur Xolmirzayev vatan go'zalligi, boyligi, umuman, tabiatga befarq bo'lmagan, uni sevuvchi kishilarni tashvishga solayotgan - tabiat boyliklarini asrash masalasini ilgari suradi va bu masalaning mohiyatini oddiy bir voqeya tasviri orqali ko'rsatadi. «Kulgan bilan kuldirgan»

2-TOM, 4-SON

hikoyasida bosh qahramon tog'dagi kakliklar haqida qayg'uradi, birikki qushni emas, umuman, hududdagi barcha qushlarni qahraton ayozdan omon chiqarib olish g'amini yeydi. «Jarga uchgai odam»da esa o'zi tabiat va uni asrash xususida film yaratmoqchi bo'lgan kinorejissyor butun boshli ayiqni o'ldirib ikki bolasini yetim qilgani uchun tegishli tashkilotlar tomonidan emas, oddiy bir tabiat jonkuyari qo'lidai ayovsiz jazolanadi. Yozuvchining bu kabi asarlarida aks etgan o'zboshimchalik oqibatida yuzlab tog' qishloqlari aholisi vohalarga ko'chirilib, yashnagan go'shalar aylangani, ming yillik tarixiy obidalarining qarovsiz qolib ketgani, xalq kelajagini ta'min qiladigan yer-suvning isrof bo'layotgani haqidagi fikrlar va tashvishli mulohazalar ijodkor izhor qilayotgan xalq dardining in'ikosidir. Tabiatga yondashishdagi mazkur prinsipni izohlab, Sh.Xolmirzayev aytadi: «...Gap shunday ekan, gap tabiatni qo'riqlash, uni boyitib, boyliklarini saqlash va kelgusi avlodlarga yetkazishdek sharafli ekan, bu masalaga hamma bir yoqadan bosh chiqarishi kerak... Ana shunda bebaho tog'larning jamoli xira tortmaydi, uning go'zalligi boyligi o'zi bilan qoladi...». Sh.Xolmirzayevning inson va tabiat mavzusiga bag'ishlangan hikoyalarining bir qismida tabiatning maftunkor go'zalligi aks ettirilsa, boshqalarida tabiatga yovuzlarcha munosabat, uni talon-taroj qilishlar qoralanadi. Mana shu keyingi hikoyalarida yozuvchi tabiat hodisalaridan «sovuq tasvirlar» topadi va muayyai badiiy g'oyani ifoda qilish maqsadida o'rinli foydalanadi. Masalan: havoning tundligi, osmonni past tushgan qora bulutlar qoplab olishi, guvillab kuchli shamol esishi, chumchuqlarniig chirqillashi, bo'ringning uvlagani, qor uchqunlarining deraza oynasiga shitirlab urilishi, quyunning qorlarni to'zg'itib o'ynashi, "bo'ronning qori qalin betlarini yalab -supurib" ketishi odamning kayfiyatiga yomon ta'sir qiladi. Bu tasvirlar hikoyalardagi qahramon xarakterini yoritib beruvchi vositalar, xolos. Sh.Xolmirzayevning mana shunday ruhda yozilgan hikoyalaridagi tasvirda sovuqqonlik bor, chunki bir suhbatida yozuvchining o'zi ta'kidlaganidek, manzarada shafqatsizlik bor; «sovuq, shafqatsiz go'zallik bor. Tog'larida, so'qmoqlarida, archalarida... Odamni tarbiya qiladi». «Muallif tabiatning qaysi hodisasi yoki holatidan material olmasin, u avvalo naturalist sifatida tabiat hodisalarining ob'ektiv mohiyatidan kelib chiqadi va ularni o'z g'oyaviy maqsadiga mohirlik bilan yo'naltiradi. Tabiatnng har bir hodisasi muallif tafakkurida, tuyg'ular olamida sayqal topadi va qisman bo'rtgirilgan, birmuncha izohlaigan tarzda ko'tarayotgan muammolar koitsepsiyalarni yaqqol ochib beruvchi syujetga aylanadi». Xususan, «Zov ostida adashuv», «Cho'loq turna», «Yangi zot», «Boychechak ochildi», «Qush tili» va boshqa asarlarni o'qib shunday xulosaga kelish mumkin. Sh.Xolmirzayev qahramonlari ona yurtga, tabiatga mehr qo'ygan yuksak e'tiqodli kishilardir. Lekin uning «Yovvoyi gul», «Boychechak ochildi» hikoyalaridagi asosiy gap tabiatga munosabat haqida emas, balki tabiatning insonga ta'siri,

2-TOM, 4-SON

oddiy giyohinng sehrli qudrati orqali ibratli mulohazalarni o'rtaga tashlaydi. «Boychechak ochildi» (1971) hikoyasida esa ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shgan adabiyotshunos olim katta shaharda yashab, ona tabiatdan biroz qolgani natijasida tabiatga yaqinlashish bilan uning ruhiyatidagi o'zgarishlar ko'rsatiladi. "Sh.Xolmirzayev hikoyalarda tadqiq etilgan inson va tabiatning o'zaro aloqasi masalasi yozuvchi ijodiy evolyusiyasining deyarli barcha bosqichlarida asosiy o'rinni egallaydi. Bunday hikoyalarning bir qismida tabiatni asrab-avaylash haqida gap ketsa, boshqa bir guruhida tabiat go'zalliklarini tasvirlash bilan birga, inson va tabiat munosabatlari go'zallitini tarannum etuvchi asarlar ko'proq o'rinni egallagani ko'rinadi, chunki yozuvchi insonda tabiatga munosabat orqali yaxshilikni, ezgulikni, katta bir mehrni ko'rishni istaydi. Bu hol, ayniqsa, inson va hayvonot dunyosi, inson va o'simliklar olami tasvirida yaqqol ko'rinadi". Sh.Xolmirzayevning «Ot egasi», «Podachi» hikoyalarda insonning hayvonga muhabbati «Ko'kboy» hikoyasida hayvonning insonga sadoqatini ko'ramiz. E'tibor qilgan o'quvchi yozuvchining aksar hikoyalarda ayni mavzuga murojaat etilib, tabiatga aloqador gaplar katta ijtimoiyaxloqiy, ma'naviy-ma'rifiy muammolar, inson va uning taqdiri, tarbiyasi haqidagi falsafiy fikrlar bilan tutashib ketganligini ko'radi. Inson tabiatdan tirqishsiz devor orqali ajralib turmaydi, barcha borliq, mavjudot biri ikkinchisidan oladi yoki beradi. Ushbu prinsip nafaqat inson va tabiat o'rtasidagi munosabatda amal qilinadi, balki bu tuyg'u inson va hayvonot dunyosida, ularning o'zaro munosabatida ham ko'rinadi. Bunday uzviy bog'liqlikni aks etgiran hikoyalarda bir dunyo bilan ikkinchi dunyoni, bir olam bilan ikkinchi olamni vafo, sadoqat, mehr-muhabbat tushunchalari bog'lab turadi. Shukur Xolmirzayev o'zini-o'zligini topgan adib. Shu sababli ham uning qahramonlari, yozish uslubi hech kimnikiga o'xshamaydi. Tanlangan mavzu, topilgan g'oya hamma vaqt ham orginal bo'lmasligi mumkin, gap uni tasvirlashda, ko'rsatib berishda. O'zbek milliy prozasi tarixida o'z o'rnini va nufuziga ega bo'lgan katta adiblarimiz ijodi va asarlarini zarracha kamsitmagan holda aytish kerakki, yozgan asarlarining nafaqat salmog'i, balki til va uslub go'zalligi, orginal obraz va yorqin xarakterlar yaratish mahorati bilan Shukur Xolmirzayev milliy nasrimizda tamomila yangicha bir yo'nalishga asos slogan ulkan adibdir. Yozuvchi ijodini e'tibor bilan kuzatsak, u avvalo qahramon portretini jonli tasvirlashda tengsiz bo'lganligini, shu bilan birga, qahramonlarning ko'ngil kechinmalarini, ruhiy dunyosini mahorat bilan tasvirlaganini ko'rish mumkin. Xalq hayotini, uning psixologiyasini, o'ykechinmalarini, o'zbekona olamini mukammal bilgani uchun ham tirik obrazlar, qahramonlar yarata oldi. Shukur Xolmirzayev mustabid tuzum davrida hukmron partiyaning siyosiy quroliga, tashviqot mashinasiga aylangan adabiyotni o'zining qadimiy o'zaniga solishga intildi va bu yo'ldagi barcha g'ov va to'siqlarni mardona yengib o'tdi. Xulosa qilib aytganda, Shukur Xolmirzaev

2-TOM, 4-SON

ijodining dastlabki bosqichida o'zi aytganiday klassiklarga ergashgan va bunda ularning ta'siri katta bo'lgan. Shu bilan birga Sh.Xolmirzaev J.London, R.Tagor, A.Chexov yoki A.Qahhorlarning quruq o'zlashtiruvchisn emas, balki badiiy so'z san'atini milliy zaminda boyitishga harakat qildi. Shukur Xolmirzaev shaklan an'anaviy yo'lda mazmunan yangi qahramonlar yaratdi. Sh.Xolmirzaev asarlarini o'qib, so'ng yozuvchi voyaga yetgan Surxon vohasiga, Boysun tog'lariga, bepoyon dashtlariga qadami tushgan kishi undagi manzara, rangbaranglikni ko'radi, ajib ohanglarni eshitadi, ularning hammasi ana shu yuragida hayot, tiriklik «tepid turgan» tabiatning «issiq» bag'ridan olinganini baralla sezadi. Shukur Xolmirzaevning o'zi hayotni teran anglagan, insoniyat ruhiyatidagi o'zgarishni seza oladigan inson edi. Shuning uchun ham u asarlarida tabiat qonuniyatlari asosida ish ko'radi, bu tabiiylik hyech qachon buzilmasligi kerakligi, buzilgan taqdirda katta falokatlar, fojialar keltirib chiqarishi mumkinligi haqidagi xulosalar chiqaradi. Shukur Xolmirzaev adabiyotga Surxon koloritini, tabiati, havosini olib kirgan yozuvchi. Olib kirganda ham betakror uslubda zavq bilan ifodalay oldi. Ana shundan, u o'zbek hikoyanavisligida o'ziga xos mustahkam cho'qqi yaratdi. Ayniqsa, "Zov ostida adashuv" hikoyasini nafis so'z ila yaratilgan san'at asari deyish to'g'ri bo'ladi. Bundan tashqari, "Omon ovchining o'limi", "Bandi burgut", "Ot o'g'risi" singari hikoyalari orqali Shukur Xolmirzaev o'zbek hikoyachiligida o'ziga xos maktab barpo etdi.

Foydanilgan adabiyotlar:

1. Shukur Xolmirzayev "Saylanma" Toshkent. Ma'naviyat nashriyoti
2. Normatov U. (1982).
3. Kholmirzaev Sh. (2003). Stories.
4. Tavaldieva G. Shukur Kholmirzaev's
5. Solijonov Y. (2007).

